

Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a népesedési helyzetünkről, népesedéspolitikai feladatainkról (1973. február 13.)

In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 434–451.

AZ MSZMP KB PB 1966 októberében, majd 1967 áprilisában határozatokat hozott a népesedési helyzet javítása érdekében. Ezek közül az anyag a gyermeket nevelő anyák gyermekgondozási szabadságának és gyermekgondozási segélyének bevezetését tekintette, valamint a családi pótlék kiterjesztését, a családok lakáshoz juttatásának felgyorsítását, a gyermekintézmények fejlesztését szolgáló programot, illetve a terhes és kisgyermekes anyák számára a munkahelyen, a munkavégzés során biztosított kedvezményeket. Mindezen intézkedések hatására jelentősen nőtt a születések száma, amivel Magyarország elmozdult az európai ranglista utolsó helyéről. A hatás azonban nem bizonyult tartósnak, már néhány év múlva ismét csökkenni kezdtek a termékenységi mutatók. A pártvezetés újabb határozata a várható társadalmi hatások áttekintése nyomán megfogalmazta a családalapítás és gyermekvállalás további bővülését elősegítő kormányzati intézkedések alapelveit, irányát.

Magyarországon a születésszám folyamatos csökkenése már a XIX. század végén megkezdődött. A felszabadulás utáni születési arányszám a második világháború előtti szinten, 18–20 ezrelék körül alakult. Az abortusztilalom és egyes családpolitikai intézkedések erős, de átmeneti hatásaként 1953–1955-ben a születések száma jelentősen, 23 ezrelékre emelkedett. 1956 után rendkívül meggyorsult a születéscsökkenés folyamata, és a születési arányszám 1962-ben elérte nemzetközileg is egyedülállóan alacsony, 13 ezrelékes mélypontját. Amíg az 1950-es évek végéig tartó születéscsökkenést a halandóság csökkenése számszerűleg nagyjából ellensúlyozta, addig a hatvanas években, a népesség előregevedése miatt, a halandósági arányszám már stagnált, illetve lassan emelkedett, és így a természetes szaporodás visszaesett.

Az iparilag fejlettebb országokban sok helyi tényezőtől – erkölcsi szokásoktól, jogszabályoktól, az ideális gyermekszámra vonatkozó normáktól – motiváltan, ez a folyamat már a második világháború előtti évtizedekben kibontakozott, és azóta is tart. Az ötvenes években tapasztalt maximális értékhez viszonyítva Japánban 33, az USA-ban 30, Csehszlovákiában 29, az NSZK-ban, NDK-ban, Dániában és Ausztriában 10–20 százalékkal csökkent a születési arányszám. A fejlettebb gazdaságot örökölt kelet-európai szocialista országokban a szocialista iparosítás és az annak kapcsán végbement igen gyors társadalmi átrendeződés – az urbanizációs, az életkörülmények javulása, a foglalkozási struktúra alakulása és más körülmények váltottak ki lényegileg

hasonló tendenciákat. Így pl. 1966-ban Romániában 14,3, Bulgáriában 14,9 ezrelékes élveszületési arány volt, ami jóval alacsonyabb a korábbi évtizedek arányszámánál. A második világháború után a különösen magas lengyel születési arányszám a 60-as évek végére 45 százalékkal esett vissza.

Magyarországon az 1956 után eltelt nyolc év alatt 10 ezrelék ponttal süllyedt a születési arányszám. Bár ezt a gazdasági fejlődés, illetve az annak nyomán előállt rohamos társadalmi változások önmagukban nem magyarázzák, mégis közrejátszottak a születéscsökkenés gyorsütemében és mértékében. Megfigyelhető, hogy a születések alakulását lényeges mértékben befolyásolják a nagy társadalmi változások, kritikus helyzetek és a pozitív irányú fejlődés egyaránt.

A születéscsökkenést előidéző okok között fontos szerepe volt az ellenforradalom okozta megrázkódtatásnak, az ellenforradalom utáni disszidálásoknak, amelyek során kb. 170 000, jórészt termékeny korú, vagy a hatvanas években termékeny korbba lépő személy hagyta el az országot. A mezőgazdaság szocialista átszervezése, a fiatalságnak faluról történő nagyarányú elvándorlása szintén szerepet játszik a születésszám csökkenésében.

Születéscsökkentő hatása lehetett annak a körülménynek is, hogy az életszínvonal 1956 utáni társadalmi méretű emelkedését, az egyén anyagi érdekeltségének, illetve anyagi gyarapodásának nagyobb lehetőségeit nem követte megfelelően a jövedelemelosztásnak olyan rendszere, amely fokozottabban venné figyelembe a családokban nevelt gyermekek számát. A sokgyermekes családok akkor is jóval alacsonyabb életszínvonalat érnek el, ha kereső tagjaik az átlagnál hasznosabb, jobbminőségű munkát végeznek. Magukban a családokban is nőtt az igény a magasabb színvonalú gyermekellátás iránt.

Közvetlen összefüggés van a nők fokozottabb foglalkoztatottsága és születési arányszám csökkenése között. A nők viszonylag magas foglalkoztatottsági arányával – 1970-ben a 15–19 éves nők 64,3 százaléka volt foglalkoztatva – gyermekintézmény-hálózatunk fejlődése nem tartott lépést. 1960-ban a 3 éven aluli gyermekes dolgozó anyáknak 21 százaléka tudta elhelyezni gyermekét bölcsődébe. A bölcsődei férőhelyek számának növelése ellenére ez az aránya 1970-re 13 százalékra csökkent, a dolgozó anyák további 13 százaléka pedig a gyermekgondozási segílyt vette igénybe. Erősödik a tendencia, hogy a gyermekgondozási segílyt igénybe vevő nők a szülés után egy évvel bölcsődése szeretnék adni gyermeküket, hogy visszamehessenek munkahelyükre. [...]

Az óvodai hálózat erőteljes fejlesztése ellenére évről évre emelkedik az óvodai ellátást igénylő, de helyhiány miatt elutasított gyermekek száma. Az igényekhez képest alacsony a diákszociális ellátásban részesülő általános iskolai tanulók aránya: 1971-ben az összes tanuló 22 százaléka részesült valamilyen szociális juttatásban. A dolgozó családok, terhes nők objektíve nehezebb helyzetét tovább súlyosbítják a munkahelyükön elszenvedett hátrányok, pl. fizetésemelés, előléptetés elmaradása a gyermekkel kapcsolatos hiányzások miatt; idegenkedés a szülés előtt álló nők alkalmazásától, sőt az is gyakran megeshet, hogy a nekik nyújtott kedvezmények dolgozó társaik ingerült-ségét váltját ki.

A családok szociális problémáival való törődés sem teljesen kielégítő. Így például igen alacsony az aránya a családosok intézményes üdültetésének, a SZOT összes üdültetési lehetőségének évente mindössze 10,4 százaléka használható fel családosok, illetve gyermekek üdültetésére. A gyermekellátási költségek, pl. a gyermekruházati cikkek ára az utóbbi években jelentősen megemelkedett

A család szerepének változásával, „termelési egység” funkciójának fokozatos megszűnésével különösen a parasztság körében a családi kapcsolatok lazulása figyelhető meg. Mindez a válások magas számában is tükröződik.

Lakáshelyzetünk fokozatosan javul, a 100 lakásra jutó személyek száma 1970: 328, 1970: 323, 1972: 319 volt, de még mindig nem érjük el a lakások tekintetében közepesen ellátott európai országok szintjét. Igen magas az önálló lakással nem rendelkező családok és családtörödékek száma: 1970-ben 32 000; az összes családok 9,5 százaléka. 1971 végén Budapesten, a megyei jogú és egyéb városokban összesen 199 000 lakásigénylést tartottak nyilván, ezen belül az összes igénylő 39 százaléka fiatal házas volt. [...]

A felsorolt történeti és későbbi keletű okok hatása főként a család átlagos nagyságának csökkenésében nyilvánul meg: erősen visszaesett a sokgyermekes és viszonylagosa megnőtt az 1–2 gyermekes családok aránya. 1930-ban az akkor befejezett termékenységgű nők egyharmadának volt 6 vagy annál több gyermeke, 1970-re ez az arány 5 százalékra esett vissza. Ugyanez idő alatt 21 százalékról 12 százalékra csökkent a négy-öt gyermekes nők száma. A háromgyermekes családok aránya viszont alig változott. A kétgyermekes családeál térhódítását jelzi, hogy amíg 1930-ban 13 százalék, addig 1960-ban 26 százalék, 1970-ben pedig 33 százalék volt a kétgyermekes családok aránya. Növekszik az egygyermekes családok részaránya is: 1930-ban a családok 10 százalékában, 1960–1970-ben 20–22 százalékában volt egy gyermek. Ezen a tendencián nem változtatott a születések számának 1966 utáni növekedése sem: a születési arányszám viszonylagos emelkedését a második és az elsőszülött gyermekek számának növekedése okozta. Évente az újszülöttek 50 százaléka elsőszülött, 34 százaléka másodsülött, és csak 16 százaléka harmadik vagy további gyermek. [...]

Népesedési helyzetünkől egyértelműen következik, hogy Magyarországon a népesedéspolitikának az eddiginél fokozottabban továbbra is a születésszám, a termékenység növelését kell célozni. Kívánatos lenne, hogy legalább az egyszerű reprodukciót biztosító 16 ezrelékes születési arányszámot, illetőleg az annak megfelelő családonkénti átlagos 2,16 gyermekszámot érjük el a mai 1,8–1,9 helyett. Ennek érdekében hosszú távú népesedéspolitikai stratégiát kell kidolgozni, és számításba kell venni a nem kifejezetten népesedéspolitikai intézkedéseknek a népesedésre gyakorolt hatását.

Korstruktúránk káros hatású egyenetlenségei miatt – pl. az 1954-ben élve születettek száma több mint 70 százalékkal volt magasabb az 1962. évinél – a korösszetétel torzulásainak megszüntetésére kell törekedni. A termékenység jövőbeli alakulását úgy kell befolyásolni, hogy a demográfiai „hullámvölgy” propagatív korbá lépésének esztendeiben, amikor a kislétszámú nemzedék 20–20 éves lesz, növekedjék a

termékenység, nehogy a „hullámvölgy” megismétlődjék, újra és újra felidézve a vele járó káros gazdasági és társadalmi hatásokat. A születésszám emelését célzó intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebben a hetvenes évek közepétől, a szülőképes korú nők számának csökkenésével egyidejűleg hassanak.

A népesedési helyzet kívánatos irányba való befolyásolásánál biztosítani kell, hogy népesedéspolitikai intézkedéseink összhangban legyenek társadalmunk szocialista elvével, pl. a nők egyenjogúságának, a szocialista demokráciának az elvével, a munkához való joggal. Ennek megfelelően a jövőben is főként az erkölcsi és anyagi ösztönzést egyaránt magában foglaló módszereket kell alkalmazni.

Társadalmunk teherbírásától függően fokozni kell a népesedési helyzetünk javítását célzó gazdasági, szociális erőfeszítéseket. A társadalomnak növelnie kell a több gyermekeseknek nyújtott anyagi támogatást. Ezzel is elő kell segíteni, hogy a V. ötéves terv időszakában is mérséklődjenek a családok eltérő lélekszámából adódó életszínvonal-különbségek.

A gazdasági-szociális intézkedések alapján a társadalmi szervezetek tömegpolitikai munkájával és a tömegtájékoztató eszközök segítségével erősíteni kell azt a felfogást, hogy a társadalom reprodukciója, népesedési helyzetünk javítása szocialista rendszerünk fontos ügye. Az egészséges, harmonikus családnak fontos szerepe, jelentősége van a szocialista társadalom jelene és jövője szempontjából. A gyermekek világrahozatala és felnevelése ösztársadalmi érdek is, ezért a gyermeket nevelő család az egész társadalom megbecsülését és támogatását érdemli.

Fokozatosan kell hangsúlyozni a családok kötelességét a társadalom megfelelő reprodukciójáról való gondoskodásban. A családtervezési munkát és a művi abortuszok elbírálásának rendszerét úgy kell módosítani, hogy a mostaninál jelentékenyebb befolyást tegyen lehetővé a művi terhesség-megszakítások magas számának, káros egészségügyi hatásainak csökkentésére. [...]

- a) A Politikai Bizottság szükségesnek tartja, hogy a IV. ötéves terv célkitűzéseivel összhangban – emeljék a kétgyermekes családok családi pótlékát. Ezen túlmenően vizsgálják meg a jelzett időszakban a gyermekgondozási segély, emelésének, valamint az anyasági segély differenciált növelésének lehetőségét. A népgazdasági lehetőségek figyelembevételével vizsgálják meg az első gyermek utáni időszakos pl. 3 éves korig szóló családi pótlék bevezetésének indokoltságát, előnyeit és problémáit.
- b) A Központi Bizottság Gazdaságpolitikai Osztálya vizsgálja meg a gyermektelenek által fizetendő családtámogatási hozzájárulás bevezetésének lehetőségét, és 1973. II. félévében terjessze véleményét az illetékes pártszervek elé. Ugyancsak vizsgálja meg a városokban, az ipari településeken élő három- és több gyermekes családok kiemelt lakáshoz juttatásának lehetőségét.
- c) Az V. ötéves terv keretében a Minisztertanács a születési arányszám növelésének előmozdítására olyan komplex szociálpolitikai programot dolgozzon ki, amely fokozatosan ösztönöz a 2–3 gyermekes családtípus tervezésére, ezzel egyidejűleg megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a gyermekintézmények,

mindenekelőtt az óvodai, bölcsődei és általános iskolai napközi férőhelyek fejlesztésére. Az igények teljesebb kielégítése érdekében:

- meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy Budapesten és az ipari centrumokban az V. ötéves terv végére kielégíthessük a bölcsődei és óvoda iránti igényeket;
 - emelni szükséges a lakásépítéshez kapcsolódó gyermekintézmények normáit. Biztosítani kell, hogy az új lakótelepeken a gyermekintézmények időben valósuljanak meg.
- d) Az V. ötéves terv, illetőleg a távlati lakásépítési, valamint településfejlesztési tervek végrehajtása során, az állami erőből épített lakáskeretben növelni kell a népesebb családok befogadására alkalmas, nagyobb alapterületű lakások számát. Egyidejűleg szerény igényeket kielégítő, egyszobás lakásokat is kell építeni, hogy a fiatal házások a családi életet megkezdhessék.
- e) A családok, terhes anyák fokozottabb megbecsülése és további kedvezmények biztosítása céljából központi, helyi, vállalati intézkedések – pl. pótszabadság a 3 és több gyermekes dolgozó anyáknak, soron kívüli munkaidő-csökkentés, részfoglalkoztatási, bedolgozási lehetőség, s további hasonló intézkedések – lehetőségét is meg kell vizsgálni.
A szakszervezeti, üzemi üdültetés keretében növelni kell a gyermekes családok üdülésének arányát.
- f) A Központi Bizottság 1972. novemberi határozatának szellemében különösen szigorú árelenőrzést kell végezni a gyermekellátási cikkek területén.

MONIGL ISTVÁN

Életmódváltozás és életkörülmények

In: Vass Henrik (szerk.): Válság és megújulás. Gazdaság, társadalom és politika Magyarországon. Budapest, 1982, Kossuth. (146–171). 152–159.

Monigl István. Az Országos Tervhivatal demográfiai munkacsoportja tagjaként a 1980-as évek elejének népesedéspolitikai háttéranyagait, és programtervezetét készítette, amely alapján 1981-ben megszületett a Minisztertanácsi rendelete a népesedéspolitikáról. 1981–1990 a Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója volt. Kutatási területe a társadalmi tervezés, a népesedéspolitika, a gazdaság és oktatáspolitikai kapcsolata.

Az Életmódváltozás és életkörülmények című munka áttekintette az 1960-as évek során az életszínvonal emelkedésében elért eredményeket, a jövedelmek és a fogyasztás bővülését. majd elemezte az 1970-es évek gazdasági egyensúlyproblémái nyomán jelentkező problémákat. Végző megállapítása, hogy a korszak kezdetén felszámoltnak gondolt hátrányos helyzet különböző gazdaság- és társadalompolitikai gondok miatt újratermelődött.